

دانشگاه پیام نور

واحد تهران جنوب

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

گروه تاریخ

عنوان پایان نامه:

کارنامه‌ی سیاسی و فرهنگی سید محمدرضا مساوات

الیاس احمد حسینی

استاد راهنما:

دکتر علیرضا علی صوفی

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا عسکرانی

اردیبهشت 1393

ابن حجر العسقلاني

تاریخ .....
شماره .....
پیوست .....

دانشگاه پیام نور استان تهران

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

مرکز تهران جنوب

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران دوره اسلامی گرایش
تحت عنوان:

کارنامه سیاسی و فرهنگی سید محمد رضا مساوات

نام خانوادگی: احمد حسینی
شماره پروژه: ۱۳۶۰۷
تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۲/۲۴
نمره: ۱۹
هیات داوران:

نام: الیاس
شماره دانشجویی: ۹۰۰۰۹۵۲۵۸
ساعت: ۱۲-۱۳/۳۰
درجه ارزشیابی: عالی

داوران	نام	نام خانوادگی	کد استادی	مرتبۀ علمی	امضاء
راهنما	علیرضا	علی صوفی	۳۹۷۶۵۹	دانشیار	
راهنمای دوم	.	.	.	.	.
مشاور	محمد رضا	عسکرانی	۳۹۸۶۰۳	استاد	
مشاور دوم	.	.	.	.	.
داور	داریوش	رحمانیان کوشکی	.	استادیار	
داور دوم	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.

تهران، خیابان انقلاب، خیابان
استاد نجات الهی، نرسیده به
چهار راه سپند، دانشگاه پیام نور
مرکز تهران جنوب، پلاک ۲۳۳

تلفن: ۸۴۲۲۴
۸۸۸۰۱۰۹۰
فکس: ۸۸۸۰۳۶۸۵
کد پستی: ۱۵۸۴۶۶۸۶۱۱

نشانی الکترونیک:

www.teh-jonub.pnu.ac.ir
Jonuob@tpnu.ac.ir

اینجانب **الیاس احمد حسینی** ورودی سال **۱۳۹۰** مقطع **کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی** گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

دانشجو تایید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه (رساله) نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

الیاس احمد حسینی

تاریخ و امضاء

اینجانب **الیاس احمد حسینی** ورودی سال **۱۳۹۰** مقطع **کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی** گواهی می‌نمایم چنانچه بر اساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب، ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

الیاس احمد حسینی

امضاء

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

اردیبهشت ۱۳۹۳

سپاسگزاری

در این جا از تک تک استادانم در گروه آموزشی تاریخ دانشگاه پیام نور تهران تقدیر و تشکر به عمل می آورم .
به ویژه بسیار سپاسگزارم از استادان گرانقدر «دکتر علیرضا علی صوفی» و «دکتر محمدرضا عسکرانی» که در
تمامی مراحل این پایان نامه مرا از راهنمایی و مشاوره ی عالمانه ی خود بهره مند نمودند.

چکیده

سیدمحمد رضا مساوات از مشروطه خواهان پرآوازه‌ای است که نقش برجستگای در تحولات سیاسی و اجتماعی دوره آغازین مشروطه دارد. ردپای مساوات در ادوار مختلف نهضت مشروطه نشان از روحیه مبلرزاتی و آزادی خواهی او داشته است. در این تحقیق تلاش شده است به نقش و جایگاه مساوات و تاثیرات او بر جنبش مشروطه خواهی پرداخته شود. هدف مساوات از شرکت و عضویت در محافل و انجمن های سیاسی آن زمان، از آغاز نهضت مشروطیت تا لحظه پیروزی چه بوده است؟ مساوات با اذعان به سختی مبارزه؛ با نوشتن و انتشار شب‌نامه‌های مخفی، عضویت در کمیته انقلاب، درگیری مسلحانه با مستبدین، انتشار روزنامه مساوات، درگیری مستقیم با محمدعلی شاه، خروج اجباری از کشور چه افقی در نظر داشته است؟ دلایل رویارویی حکومت با مساوات در طول نهضت چه بوده است؟ دلایل اقبال عمومی نسبت به مساوات پیش و پس از به توپ بسته شدن مجلس، بازگشت به تبریز و ادامه مبارزه در دوره استبداد صغیر در کنار ستارخان و باقر خان، ورود به مجلس دوم از طرف مردم تبریز، تبعید به قم، جنگ جهانی اول و تشکیل کمیته دفاع ملی، تبعید به استامبول، وین، برلین، عضویت در کادر رهبری حزب دمکرات، و نماینده دور ه‌های سوم، چهارم و پنجم مجلس شورای ملی، چه بوده است؟ وی تاکنون در پژوهش مستقلی مورد بررسی قرار نگرفته است. از این رو ضرورت دارد جهت آشنایی با ابعاد و زوایای مختلف تاریخ مشروطه ایران، این چهره فعال و تأثیرگذار، زندگی سیاسی، آراء و اندیشه‌هایش مورد بررسی قرار گیرد. در این پژوهش تلاش شده است تا با تکیه بر منابع دست اول مشروطه و شماره‌های متعدد روزنامه مساوات با برداشتن گامی کوچک، پرتو روشنی بر ابهام‌های کلی موجود در این زمینه افکنده شود و به سئوالات فوق پاسخ داده شود.

کلید واژه: سید محمد رضا مساوات - محمدعلی شاه - روزنامه مساوات - مشروطه - مجلس

Parliament- constitutional-musavat newspaper- mohammad ali shah- sayed mohammad reza musavat

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل اول : کلیات
۸	نقد و بررسی منابع
۱۲	فصل دوم : مروری بر زندگی سیدمحمد رضا مساوات
۱۵	فصل سوم : آغاز جنبش مشروطه
۱۶	سلطنت مظفرالدین شاه
۱۷	مساوات و عضویت در انجمن ملی
۱۹	مساوات و عضویت در کمیته انقلاب
۲۱	مساوات و نقش وی در تحصن شاه عبدالعظیم
۲۲	توطئه دربار و عکس العمل مساوات
۲۴	واکنش مساوات به روحانیون سازشکار
۲۴	فرمان تأسیس عدالتخانه و اقدامات مساوات
۲۶	مهاجرت علما به قم و تحصن مردم در سفارت انگلیس
۲۸	فصل چهارم : فرمان مشروطیت و نقش مساوات در حوادث پس از آن
۲۹	عکس العمل مساوات به فرمان مشروطیت
۳۰	سلطنت محمدعلی شاه
۳۰	دیدگاه مساوات نسبت به شیخ فضل الله نوری
۳۲	نقش مساوات در قتل اتابک

۳۵.....	واکنش مساوات به قتل فریحون زردشتی.....
۳۶.....	عملکرد مساوات در واقعه میدان توپخانه.....
۳۹.....	نقش مساوات در ترور محمدعلی شاه.....
۴۰.....	عکس العمل مساوات نسبت به تصویب قانون مطبوعات.....
۴۳.....	انتشار مقاله «شاه در چه حال است» و پیامدهای آن.....
۵۴.....	دیدگاه مساوات نسبت به قرارداد ۱۹۰۷.....
۵۶.....	مساوات و عضویت در فرقه اجتماعیون-عامیون.....
۵۸.....	رابطه مساوات با فراماسونری.....
Error! Bookmark not defined.	کشمکش میان شاه و مشروطه خواهان.....
۶۷.....	به توپ بسته شدن مجلس و فرجام انقلاب.....
۶۸.....	علل شکست مذاکرات میان شاه و انقلابیون.....
۷۱.....	چگونگی فرار و پنهان شدن مساوات.....
۷۷.....	مساوات و شایعه پناهندگی به سفارت انگلیس.....
۷۸.....	دعوت آزادی خواهان از مساوات به سوئیس و پاریس.....
۸۰.....	حضور مساوات در تبریز.....
۸۰.....	مساوات در میدان جنگ.....
۸۱.....	رابطه مساوات با ستارخان.....
۸۱.....	انتشار روزنامه مساوات در تبریز.....
۸۴.....	اختلاف مساوات با مجاهدین تبریز.....

۸۶	..... مساوات و ورود روس‌ها به تبریز
۸۷	..... نقش مساوات در فتح تهران
۸۸	..... مساوات و عضویت در حزب دموکرات
۹۱	..... مساوات و نمایندگی مجلس دوم
۹۲	..... نقش مساوات در تشکیل هیأت اتحاد اسلام
۹۴	..... نقش مساوات در تشکیل جنبش جنگل
۹۷	..... واکنش مساوات به اولتیماتوم روس
۱۰۱	..... فصل پنجم: مروری اجمالی بر رویدادهای زندگی مساوات در دوران مهاجرت
۱۰۲	..... مساوات، نمایندگی مجلس سوم و مهاجرت
۱۰۴	..... مهاجرت به قم و تشکیل کمیته دفاع ملی
۱۰۶	..... نقش مساوات در انتخاب رهبری نظام السلطنه مافی
۱۰۷	..... رابطه مساوات و حیدرخان عمو اوغای
۱۰۹	..... مساوات و نقش وی در ترور نظام السلطنه مافی
۱۰۹	..... عضویت مساوات در کمیته ملیون در آلمان
۱۱۱	..... نقد و بررسی عملکرد مهاجرین
۱۱۴	..... وضعیت خانواده مساوات در دوران مهاجرت
۱۱۷	..... درخواست کمک مساوات از دوستانش در ایران
۱۱۹	..... تلاش مساوات برای بازگشت به ایران
۱۲۰	..... میانجیگری مساوات در بین خوانین بوشهر

۱۲۱	.....	اختلاف در حزب دموکرات
۱۲۲	.....	مساوات و نمایندگی در مجلس چهارم
۱۲۴	.....	مساوات و عضویت در حزب اجتماعی
۱۲۴	.....	مساوات و عضویت در کمیته حقیقت طلب جواهرات سلطنتی
۱۲۵	.....	مساوات و نمایندگی در مجلس پنجم
۱۲۸	.....	مساوات و عضویت در حزب سوسیالیست
۱۲۸	.....	کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹
۱۲۹	.....	نقش مساوات در جمهوری خواهی رضاخان
۱۳۱	.....	فصل ششم: کارنامه ی فرهنگی و افکار و اندیشه های مساوات
۱۳۱	.....	مساوات و انتشار شب نامه صبحنامه ملی
۱۳۲	.....	صبحنامه و تاسیس بانک ملی
۱۳۳	.....	صبحنامه و اعلان و اشرف
۱۳۴	.....	صبحنامه و سانسور مطبوعات
۱۳۵	.....	انتشار روزنامه مساوات
۱۴۰	.....	فصل هفتم: دیدگاه مساوات درباره بعضی مفاهیم مدنی و مدرن
۱۴۰	.....	هدف مساوات از انتشار روزنامه
۱۴۱	.....	مساوات و نماینده مجلس
۱۴۳	.....	مساوات و آزادی از نظر مساوات
۱۴۳	.....	مساوات و روحانیون

۱۴۵	..... مساوات و حقوق زنان
۱۴۶	..... مساوات و تفکیر قوا
۱۴۸	..... مساوات و ملت
۱۴۹	..... رابطه ملت و حکومت از نظر مساوات
۱۵۰	..... مساوات و علل مخالفت با شاه
۱۵۱	..... مساوات و خودانتقادی
۱۵۲	..... مساوات و پاسخگویی در برابر تاریخ
۱۵۳	..... مساوات و پیشرفت و ترقی ایران
۱۵۴	..... مساوات و فساد مطبوعات
۱۵۴	..... مساوات و سرکاپست خارجی
۱۵۵	..... فصل هشتم: مساوات در آینه نقد
۱۶۲	..... نتیجه گیری
۱۷۱	..... تصاویری
۱۸۰	..... منابع پائین نامه

مقدمه

تاریخ ایران سرشار از فراز و نشیب های گوناگون و وقایع مهم و فصول درخشان است. اندیشه های دیکتاتوری که زاییده حکومت های شاهانه این دیار است، از یک طرف؛ و وجود تفکرات آزادی خواهانه از طرف دیگر در سراسر تاریخ این مرز و بوم یک تقابل مستمر ایجاد کرده است. این رویارویی مداوم هزینه های فراوانی برای کشور به همراه داش ته است؛ به گونه ای که ریشه ی بسیاری از عقب ماندگی های فرهنگی و تاریخی را باید در منازعات بین حکومت های مستبد و نیروهای تحول خواه تبیین کرد. منازعاتی که سبب هدر رفتن نیروهایی گردیده است که می توانست در خدمت توسعه و تحول باشد.

در قرون اخیر انقلاب مشروطه را باید سر آغاز بسیاری از تحولات فرهنگی و اجتماعی ایران دانست . درباره این حادثه که یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر ایران به حساب می آید، تحلیلی ها و نظریات گوناگون و گاه متعارض وجود دارد . برخی صاحب نظران انقلاب مشروطه را یک انقلاب ناتمام می دانند که در تحلیل نهایی موفق نشد به همه اهداف و آرمان های خود برسد. برخی از منحرف شدن این نهضت بزرگ سخن می - گویند؛ که در شرایط آرمانی می توانست نتایج مبارکی برای کشور به همراه داشته باشد؛ در حالی که برو نداد واقعی مشروطه، استبداد رضاخانی گردید. عده ای بر دست آوردهای حداقلی این رویداد تاریخی تکیه کرده اند. این گروه معتقدند دست آوردهای انقلاب مشروطه به تنهایی این قدر ارزش دارد که سخن از شکست آن چندان منصفانه نیست. بر این اساس جنبش مشروطه نیز مثل همه ی حوادث تاریخی این دیار دارای نتایج مثبت و منفی می باشد. به طور کلی زمینه ها و علل وقوع انقلاب مشروطه در سه بعد فکری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی قابل بررسی است:

۱) زمینه ها و علل فکری و فره نگی: در این زمان آگاهی سیاسی در جامعه ایران به دلیل تلاش های فکری روحانیون و روشنفکران و افزایش ارتباطات فرهنگی با جهان خارج و انتشار روزنامه ها که روز به روز بر تعدادشان افزوده می شد و همچنین انتشار غیر رسمی ولی گسترده آثار سیاسی انتقادی رشد چشمگیری یافته

بود و مردم با مفاهیم مجلس، مشروطیت و آزادی آشنا شده بودند و همچنین مراجع نجف با استناد به متون مذهبی به مخالفت با نفوذ بیگانه، استبداد و ظلم و ستم قاجاری برخاستند و توده مردم را علیه دولت برانگیختند. مهاجرت ایرانیان به کشورهای همسایه برای کار نیز در بالابردن آگاهی سیاسی مردم مؤثر بود.

۲) زمینه‌ها و علل سیاسی : نارضایتی مردم از دولت قاجار، بی‌کفایتی شاهان و مدیران قاجاری، فساد حاکم بر دربار، ساخت سیاسی کشور، نفوذ بیگانگان در ساختار سیاسی و ضعف و تسلیم دولت در برابر آنان که با حضور روز افزون اتباع خارجی همراه شد. اکثریت مردم مذهبی و علما را نسبت به حکومت بدبین می‌کرد و نفرت عمومی علیه قاجار را دامن می‌زد. از سوی دیگر عقد قراردادهای استعماری مانند گلستان، ترکمانچای، امتیازات اقتصادی و تحمیل کاپیتولاسیون، بذر نفرت را در میان ایرانیان آگاه بارور می‌ساخت و همچنین ظلم و تعدی حاکمان مردم را به ستوه آورده بود. تشدید این ظلم‌ها در کنار آگاهی مردم و حرکت موفقیت‌آمیز جنبش تنباکو و شکست روسیه از ژاپن را می‌توان از علل سیاسی آن نام برد.

۳) زمینه‌ها و علل اقتصادی: از علل اقتصادی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- آغاز بحران اقتصادی دولت قاجار بعد از شکست در جنگ‌های ایران و روس

- از دست رفتن مناطق حاصل‌خیز با عهدنامه‌های ترکمانچای و گلستان

- اعطای امتیازات تجاری خاص به بیگانگان که سبب انحطاط سریع اقتصادی داخلی گردید.

- واردات بی‌رویه کالاها که سبب از بین رفتن صنایع کوچک داخلی می‌گردید. مثل صنعت نساجی که

با ورود پارچه‌های انگلیسی از بین رفت.

- عدم رونق کشاورزی بدلیل فقدان راه‌های مطمئن، سختی مبادله اقتصادی و کاهش قیمت محصولات

کشاورزی.

-قحطی‌های متعدد که هر چند سال یک بار تعدادی از مردم را به کشتن می‌داد، به طور مثال می‌توان به مشکل نان در اواخر سلطنت ناصرالدین‌شاه و دوران سلطنت مظفرالدین‌شاه اشاره کرد.

-کاهش بهای مواد صادراتی ایران با توجه به مشکلات اقتصادی یاد شده دولت برای تأمین هزینه‌های خود به افزایش مالیات، فروش مناسب و مقامات دولتی، اعطای امتیازات و استقراض از بانک های خارجی روی آورد که نارضایتی‌های بیشتری در پی داشت. در مقابل تشریفات دربار و سفرهای پر هزینه شاه خشم مردم را برانگیخت.

در هر صورت انقلاب مشروطه توانست اندیشه زورمداری و حاکمیت استبداد در ایران را سست کند. این حادثه که ریشه در وقایعی نظیر؛ قیام تنباکو، شکست سیاسی - نظامی دولت، قتل ناصرالدین شاه، بازتاب حوادث خارجی مثل شکست روسیه از ژاپن، تحولات فکری و فرهنگی حاصل از ارتباط با کشورهای غربی داشت؛ باعث پیدایش تحولاتی سریع گردید. تحولاتی که منجر به پیدایش مفاهیم جدید و نهادهای مدرن از جمله: مشروطه، روزنامه، مجلس، عدلیه، قانون اساسی، آزادی عقیده و بیان و تفکیک قوا گردید، که در نهایت باعث استقرار نظام پارلمانی و پادشاهی مشروطه شد.

در ابتدای مبارزات از آنجا که دستگاه استبداد برای مبارزه با ملیون و آزادی خواهان به تجهیز قوا و ایجاد موانع می‌پرداخت، روشنفکران و روحانیون آزادی خواه نیز به ایجاد کمیته‌های مخفی و صدور شبنامه و برنامه‌ریزی برای مبارزه زیرزمینی اقدام کردند. از طرفی قبل و پس از پیروزی انقلاب مشروطه، مطبوعات سهم بسزایی در آگاهی مردم نسبت به حقوق خویش و مقابله با دسیسه‌های مستبدین بر عهده داشتند، تا جایی که چند تن از مدیران جرأید جان بر سر این راه نهادند.

در این پژوهش به بررسی زندگی سیاسی- فرهنگی و عملکرد یکی از مهمترین و تاثیرگذارترین این افراد، یعنی سید محمدرضا مساوات مدیر روزنامه «مساوات» می‌پردازیم که زندگی پرفراز و نشیبی را تجربه کرده است و تا استقرار نهایی انقلاب و حوادث پس از آن حضوری پررنگ دارد.

فصل اول

کلیات

۱) بیان مسئله

مسئله اصلی در این پژوهش بررسی کارنامه‌ی سیاسی، فرهنگی سید محمدرضا مساوات و نقش و تاثیر گذاری وی در پیروزی انقلاب مشروطه می‌باشد. بر این اساس:

۱) کارنامه‌ی سیاسی - مطبوعاتی سید محمد رضا مساوات را از نظر سیاسی، فرهنگی و اجتماعی

چگونه می‌توان ارزیابی کرد؟

۲-۱) آیا افکار و اندیشه‌های سید محمدرضا مساوات در تحولات و فراز و فرودهای انقلاب مشروطه نقش بارزی داشته است؟

۲) پیشینه تحقیق

تاکنون پیرامون زندگی نامه سیاسی و آرا و افکار سید محمدرضا مساوات تحقیقی جامع انجام نگرفته است. در حالی که مساوات و روزنامه وی یکی از تاثیرگذارترین افراد و مطبوعات در آن مقطع زمانی است. سیدمحمدرضا شیرازی معروف به «مساوات» از مشروطه خواهان پرآوازه ای است که نقش برجسته ای در تحولات سیاسی و اجتماعی دوره آغازین مشروطه دارد. وی علاوه بر شرکت و عضویت در محافل و انجمن‌های سیاسی آن زمان، چند دوره نیز به نمایندگی مجلس شورای ملی پذیرفته شد. اندیشه و شخصیت مساوات تاکنون در پژوهش مستقلی مورد بررسی قرار نگرفته است. از این روی ضرورت دارد جهت آشنایی با ابعاد و زوایای مختلف تاریخ مشروطه ایران، اندیشه و شخصیت این چهره فعال و تاثیرگذار مورد بررسی قرار گیرد.

۳) فرضیه‌ها

سیدمحمدرضا مساوات قبل از انقلاب مشروطه با شرکت در مجامع مخفی و ضد استبدادی فعالیت های خود را شروع کرد و یکی از ثابت قدم‌ترین افراد در این دوره بود.

- کارنامه فعالیت‌های سیاسی - فرهنگی مساوات به قبل از انقلاب مشروطه، دوره انقلاب، استبداد صغیر، فتح تهران، حزب دموکرات و مجلس شورای ملی در قالب نشر آرا و عقایدش در شبنامه ها، نامه‌ها، روزنامه‌ها، مجلس و مجامع عمومی قابل پیگیری است و نقش تاثیرگذار وی بر روی یک سلسله حوادث مشهود است.

۴) اهداف تحقیق

هدف از این پژوهش آشنایی با سیدمحمدرضا مساوات به عنوان یکی از پیش گامان انقلاب مشروطه، بخصوص بررسی کارنامه سیاسی و آرا و اندیشه‌های وی در فراز و فرود انقلاب مشروطه می‌باشد. همچنین این پژوهش می‌تواند برای استفاده پژوهشگوان و علاقمندان به تاریخ و پرتوافکنی بر رخدادهای مشروطه و زوایای مبهم اتفاقات و حوادثی که در آن مقطع صورت گرفت مفید باشد و پیامدهای آن رخدادهای در حوادث بعدی تاریخ معاصر ایران را مشخص و روشن سازد.

۵) روش انجام تحقیق

این تحقیق بر پایه رویکرد توصیفی و با روشی تحلیلی، گزارشی مستند از کارنامه‌ی سیاسی و فرهنگی سید محمدرضا مساوات از آغاز تا پایان ارایه می‌کند. در این تحقیق با روش قیاسی به تجزیه و تحلیل جزئیات عملکرد مساوات (۱۳۰۴-۱۲۸۴ خورشیدی) پرداخته شده و در مجموع تصویری کلی از این موضوع ارایه شده است.

نقد و بررسی منابع:

سید محمد رضا مساوات با همه فعالیت هایی که در دوره مشروط اول و دوم داشته و با آن که در اکثر آثار و نوشته های دوره مشروطه به نقش و جایگاه وی اشاره شده است؛ با این وجود دست نوشته و یا خاطراتی از وی به جای نمانده است؛ که این مسئله جای پرسش و شگفتی بسیار است، چرا که وی یکی از محرکین و تاثیرگذاران دوره انقلاب مشروطه می باشد و اکثریت همزمان وی دست نوشته و خاطراتی از آن ها بر جای مانده است. سید محمد کمره ای، یحیی دولت آبادی، سید حسن تقی زاده، دکتر مهدی ملک زاده از آن جمله اند. شاید بتوان یکی از دلایل عدم نوشتن خاطرات را در مشغله های بسیار وی و روح سرکش و ناآرامی جستجو کرد که از پیش از پیروزی انقلاب مشروطه تا لحظه مرگ دمی آسوده نماند و مرتب در حرکت و مبارزه چه در داخل و چه در خارج از کشور بود. در نهایت نیز بر اثر فشارهای دوران مبارزه و تبعید دچار بیماری های متعدد شد و در ۶۰ سالگی به دیار باقی شتافت. از طرف دیگر، می توان حدس زد که وی به این کار اقدام کرده است اما در طی گذر زمان گم شده یا از بین رفته است. کارنامه ی سیاسی و فرهنگی سید محمد رضا مساوات حاصل کنکاش و تفکر در متون و آثار متعددی از اسناد دوره مشروطه می باشد. کتب و اسنادی که در معرفی زندگی سیاسی و فرهنگی مساوات به شیوه تحلیل محتوایی مورد استفاده قرار گرفته اند عبارتند از ۱- منابع دست اول

۲- منابع دست دوم

منبع دست اول آثار و نوشته های بر جای مانده از دوره مشروطه و متعلق به معاصرین آن دوره می باشد. این دسته از آثار علاوه بر نقل وقایع، این مزیت را دارند که نویسنده ها تا حدود زیادی نسبت به پدیده نوظهور و بی سابقه مشروطه و قانون خواهی در ایران بوده آگاه بوده اند و کم و بیش با محافل داخل یا خارج رابطه داشته اند و از زوایای مختلف و با گرایشات متفاوت وقایع پیرامون و شرایط را تحلیل کرده اند. روزنامه مساوات نیز از اسناد بسیار مهمی است که دیدگاه ها و نقطه نظرات مساوات را در زمینه های مختلف سیاسی و فرهنگی از جمله دموکراسی، آزادی، مساوات، عدالت، حقوق بشر، حقوق اقلیت ها، برابری حقوق زن و مرد،

دین، مذهب و بسیاری مسایل نوظهور که با انقلاب مشروطیت همراه بود نشان می دهد؛ که در این پژوهش مورد استفاده بسیاری قرار گرفته است.

منابع دست دوم نیز شامل کتاب های تحقیقی و تحلیلی پیرامون انقلاب مشروطه می باشند که با توجه به استفاده از منابع متعدد و در بسیاری از موارد کمیاب، حائز اهمیت بسیارند. در این جا به تعدادی از این منابع اشاره می شود.

برای این پژوهش از منابع کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مرکز مطالعات تاریخ معاصر ایران، کتابخانه آستان قدس رضوی، کتابخانه شهید دستغیب و دانشگاه شیراز، مرکز بوشهرشناسی، کتابخانه عمومی بندرگناوه و بسیاری مراکز دیگر کمک گرفته شده است که در اینجا جا دارد از همه عزیزانی که در تمامی مراحل تحقیق و پژوهش مرا کمک و یاری نموده اند، بویژه راهنمایی های دکتر داریوش رحمانیان، علیرضا خلیفه زاده، دکتر آرمین دخت امین، سید محمد فاطمی نژاد و مسعود حسن پور که کار ویرایش را انجام دادند تشکر و قدردانی نمائیم.

«تاریخ مشروطه ایران» نوشته احمد کسروی یکی از غنی ترین و معتبرترین منابع تاریخ آغازین انقلاب مشروطه است که نویسنده با حضور در تبریز به دقت و وسواس به نقل حوادث پرداخته و در جای جای کتب به نقد و تحلیل حوادث و شخصیت ها پرداخته است. کسروی در جاهای مختلف از مساوات نام برده و در بسیاری از موارد عملکرد وی را مورد نقد قرار داده است.

از دیگر آثار ارزشمندی که به جنبش مشروطه پرداخته است «تاریخ انقلاب مشروطه ایران» تالیف دکتر مهدی ملک زاده می باشد. این کتاب یکی از منابع فاخری است که به حوادث دوره مشروطه پرداخته است. نویسنده فرزند ملک المتکلمین از رهبران انقلاب است که تحولات را از نزدی ک دنبال کرده است و خود نیز نقش موثری در مشروطه دوم دارد. نویسنده در این کتاب به بعضی ناگفته های دوره مشروطه پرداخته است.